

„A bizottság a dolgozatot pozitív érdemei alapján, egyhangúlag elfogadja, és egyhangúlag javasolja a TMB-nak az 'irodalomtudományok (néprajztudomány) kandidátusa' fokozat odaitélését Halmos Istvánnak.

A bizottság egyben felhívja Halmos Istvánt, hogy az opponensek bírálatát vegye figyelembe további tudományos munkájában, különös tekintettel a modern társadalomkutatás eredményeire és a magyar faluban ma végbemenő változásokra.”

A vitát összefoglalta:

*Maróthy János*  
a Bizottság titkára

PIRNÁT ANTAL: „AZ ERDÉLYI SZENTHÁROMSÁGTAGADÓK  
IDEOLÓGIÁJA AZ 1570-ES ÉVEKBEN” C. KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉSÉNEK  
VITÁJA

Pirnát Antal kandidátusi értekezése a XVI. századi irodalmunk történetének igen fontos fejezetét dolgozta fel, mégpedig az erdélyi szentháromságtagadók ideológiájának kibontakozását. Bár a népszerűen unitáriusnak nevezett vallásnak — lévén Magyarországon, különösen pedig Erdélyben világviszonylatban a legjobban elterjedve, — aránylag igen nagy irodalma van: éppen a kezdeti évekről tudunk mégis a legkevesebbet. Ezeket a kezdeteket vizsgálja Pirnát, mégpedig nemcsak az addig összegyűjtött anyag ismeretében és azt rendszerezve, hanem teljesen feltáratlan forrásokat is publikálva. Pirnát erdélyi tanulmányútja során olyan jelentős és eddig teljesen ismeretlen adatokat talált, amelyek új megvilágításba helyezik az unitarizmus kezdetének történetét. Éppen ezért azonban a munka sok tekintetben megelégszik ennek az újonnan feltárt anyagnak kritikus közlésével, de nem tekint eléggé a kor és a társadalom viszonyaiba, a történelmi előzményekbe.

*Bán Imre* opponensi véleményében hangsúlyozza, hogy Pirnát Antal dolgozata újabbskori történetírásunk és irodalomtörténetünk gyakorta vitatott, de lényegében soha meg nem oldott, az utóbbi évtizedekben pedig félremagyarázott kérdéséhez nyúl. Az antitrinitárius ideológiának megvilágítását Bán Imre a reformáció kora irodalmának egyik kulcskérdésének tartja. Kulcskérdés már csak azért is, mert számos fontos irodalmi emléküink sem érthető meg az unitárius ideológia alapos ismerete nélkül (Debreceni disputa, Balassi Menyhárt árultatása). De ezt követőleg mindjárt Bán Imre is leszögezi, hogy a kandidátusi értekezés nem oldott meg minden kérdést, sőt egyikét-másikát fel sem vetette. Pirnát Antal csupán e mozgalom második szakaszával foglalkozik. Bán Imre részben helyesli azt, hogy a szerző ilyen gondosan elhatárolta témáját, másrészt azonban kifogásolja, mert veszélyesnek tartja a túl szűken vett időbeli terjedelmet. Bán Imre rámutat opponensi véleményében, hogy bár Pirnát elgondolása: Sommer Jánosnak János Zsigmond felett mondott halotti beszéde a törökre támaszkodó sajátos erdélyi politika első megfogalmazása — igaz és helyes, viszont kimutatja, hogy Sommer gondolatmenete nem teljesen önálló, hanem — s ezt Pirnát nem fejtette ki világosan — Erasmus tanítását követi. Erasmus tehát közvetve hatott Erdély török felé tájékozódó politikájára. Kiválónak tartja Bán Imre a dolgozatnak azt a részét, amelyben Pirnát Paleologus Jakab működését vizsgálja. Kiváló már csak azért is, mert

Paleologusra vonatkozólag életrajzi tekintetben sem tudtak az eddigi kutatók rendet teremteni. De kiváló az életmű tartalmi elemzése is.

Bán Imre határozottan szembeszáll Pirnátnak azzal a felfogásával, hogy az erdélyi radikális ideológiát (Tövisi Máté) deizmusnak minősítette. Igaz ugyan, hogy Kazinczy Ferenc óta ezt szokás megtenni, de az is igaz, hogy Kazinczynak ez a véleménye nem egyéb saját kora felfogásának történetietlen visszavetítésénél.

Kitűnő fejezet Dávid Ferenc perének vizsgálata is. Helyes az a megállapítása, hogy Dávid Ferenc még legradikálisabb gondolatainak igazolását is a Bibliában keresi.

A Pirnát Antal dolgozatában feltárt adatok tehát egészen más megvilágításba helyezik az antitrinitárius ideológia szerepét és jelentőségét, mint ahogyan eddig tanítottuk. Kétségtelen, hogy az erdélyiek gondolatrendszerei a magyar protestantizmus legszélső változatait alkotják, de Pirnát kutatásai nyomán az is kétségtelen, hogy az antitrinitárius ideológia *nem* a népi osztályharc forradalmi terméke. Pirnát különös érdeme, hogy nem szakad el a tények talajától tetszetősen politizáló okfejtések kedvéért. Semmiféle adat nem szól amellett, mintha az unitarizmus Erdélyben valamilyen alulról induló népmozgalom lett volna. Igaz ugyan, hogy a mindmáig meglehetősen titokzatos Fekete Ember-féle nyírségi népmozgalom valóban annak nevezhető, de ennek Pirnát megállapítása szerint az erdélyi antitrinitárius irányzathoz semmi köze nincs.

Opponensi véleményének végén Bán Imre kiválóan minősítette Pirnát Antal dolgozatát, azt mint olvasmányt is vonzóan kellemesnek tartotta, javasolta a kandidátusi fokozat odaitélését.

*Klaniczay Tibor* opponensi véleményében szintén kiválóan minősíti Pirnát Antal dolgozatát, azt irodalomtörténetileg igen fontos eredménynek tartja. Véleménye mind az elismerő szavakat illetően, mind pedig a bírálatok tekintetében azonos Bán Imre véleményével. Klaniczay azonban Bán Imrénél is határozottabban hangsúlyozza annak szükségességét, hogy az antitrinitárius mozgalom történetének még oly kicsi időbeli terjedelmét feldolgozó írásműben is alaposan ki kell tekinteni mind a magyar történetbe, mind pedig az egykori világba. Pirnát ezt elműlászta. Egy bevezető és egy befejező fejezetben, mondotta Klaniczay, össze kellett volna foglalnia gondolatmenetét mégpedig úgy, hogy világos képet kapjunk az antitrinitarianizmus előzményeiről és egyáltalán a korabeli magyar és erdélyi történelmi helyzetről. Ugyanezen az alapon kívánja Klaniczay Tibor azt is, hogy Pirnát mutassa meg az esetleges kapcsolatot a páduai averroista iskola és a lélek halhatatlanságát tagadók között. Kifogásolja Klaniczay azt is, hogy Pirnát Antal dolgozata minden olvasmányossága mellett is némiképpen töredezett, gondolatmenetének „elvarratlan szálai vannak”, s ez is abból fakad, hogy túlságosan szűkre korlátozta a szerző vizsgálódásának területét.

A hozzászólók közül *Esze Tamás* méltató szavai után a török-antitrinitárius kapcsolatok részletesebb megvilágításának hiányát bírálta. A törökök a hódoltsági területen korlátlanul támogatták az unitárius vallás híveit. Figyelmeztet arra is, hogy bár kétségtelen: a népi tömegek nem kezdeményezték az unitárius vallásos ideológiát, mégis érdekesebb lenne alaposabban megvizsgálni ennek az ideológiának a tömegekkel való kétségkívül szoros kapcsolatát.

*Trencsényi Waldapfel Imre* azt a, Bán Imre által is fölvetett kifogást mélyítette el, hogy Pirnát nem foglalkozott elég figyelmesen Erasmus tanításaival, holott Erasmus — és ezt Trencsényi Waldapfel Imre meggyőzően kimu-

tatta hozzászólásában — számos olyan gondolatsort tartalmaz, amelyek kétségkívül kimutathatók az antitrinitáriusok gondolatsoraiban is. Pirnátnak az erasmusi örökséget már csak azért is számba kellett volna vennie, mert a törökséggel való kapcsolatokra is magyarázatot adnak. Kifogásolta Trencsényi Waldapfel Imre azt is, hogy Pirnát nem ismeri olyan behatóan a Bibliát, ahogyan ezt e kor kutatójának feltétlenül ismernie kell.

*Pirnát Antal válaszában* megköszönte a bírálatot és a munkájával való komoly és szeretetteljes elmélyülést. Legterjedelmesebben azzal a bírálattal foglalkozott, amely a kor alaposabb bemutatását hiányolta. Védekezésének lényege az volt, hogy 1955-ös erdélyi tanulmányútja során olyan nagy mennyiségű teljesen ismeretlen kéziratot talált és dolgozott fel, amelyeket éppen forrásértékük miatt az átlagosnál hamarabb kellett a tudományos világgal megismertetni, így ezért nem volt ideje, következésképp szándéka sem a monografikus elmélyülésre. „Inkább választottam azt a megoldást, hogy e problémákat ideiglenesen nyitvahagyom, mint azt, hogy kellően fel nem dolgozott anyag alapján kovácsolt utóbb talán tudománytalannak bizonyuló hipotézisekkel elleplezzem őket.” Pirnát tehát voltaképpen az anyag feldolgozását, mint olyat tartotta legfontosabb feladatának. Az Erasmussal kapcsolatos kifogásokról Pirnát azt mondta, hogy mivel nem közvetlenül hatott Sommerre, hanem csak közvetítők útján, lévén a XVI. század második felében Erasmus hagyatéka már az egész európai humanizmus közkinese, így nem állapítható meg, hogy mennyi Erasmus hatása és mennyi a közvetítőké, illetve az úgynevezett korszellemé. A deizmussal kapcsolatos kifogást Pirnát lényegében elismerte, mondván, hogy ő is csak igen nagy megszorításokkal használta és szíves örömet le is mondana a használatáról, ha bárki valami jobbat, egyértelműbbet ajánlana helyette. A hozzászólásokra adott válaszában különösen a Waldapfel Imre és Esze Tamás által felvetett török misszió kérdésével foglalkozott. Pirnát is elismerte, hogy a magyarországi unitáriusok igen jó kapcsolatokat tartottak fenn a törökökkel, de erről tárgyilag többet nem mondott, a kérdés tehát végeredményben nyitva maradt.

Pirnát Antal kandidátusi disszertációjának vitája tehát mint vita is érdekesnek bizonyult. Vagyis nemcsak a disszertáció maga volt hasznos és fontos munka, hanem a vitatkozás is hebizonyította: a jelölt dolgozatának ilyenfajta megvédése maga is előremozdíthatja a kutatómunkát. Mind az opponensek bírálata, mind a hozzászólók véleményei részben olyan problémákra hívták fel a jelölt figyelmét, amelyek kibontása a jelölt további munkáját segíti, részben pedig a jelölt válaszai a hozzászólók egyéni kutatómunkáját segítették az átlagos disszertáció-vitáknál talán egy fokkal jobban.

Pirnát Antal e könyve azóta idegen nyelven is napvilágot látott; nemzetközi tudományos körökben feltűnést keltett, s ez a tény igazolja az opponensek és hozzászólók kedvező bírálatát.

A vitát összefoglalta:

*Nemeskürty István*  
a Bizottság titkára.